

Бобан КАРАПЕЈОВСКИ
Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Скопје

Марија ПАНДЕВА
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Скопје

ДИРЕКТНОТО КАЖУВАЊЕ СО МИНАТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ

(врз материјали од творештвото на Блаже Конески)

Апстракт. Во нашиот фокус ќе биде кажувањето наспрема прекажувањето, односно примерите за кои можеме да кажеме дека ја носат особеноста /+засведочено/, а се искажани со формите на минатото неопределено време (почесто), како и со формите со *сум* и *има* (значително поретко). Имаме предвид две можни употреби на кажувањето (како што го нарекува Конески). Едното е во улога на перфект: дејство што се случило во минатото, но не е временски фиксирано (*Сум бил во Америка; Сум ишел од тѝој бунар*), наспрема примерите каде што, од стилски причини, но донесувајќи и значење на нарација, се појавуваат овие форми како еквивалентни на формите на аористот и на имперфектот (*Колку убаво сум си йоминал синоќа*). Ќе се обидеме да проследиме низа случаи во кои минатото неопределено време искажува серија дополнителни значења, освен примарното. Овие примери најподатливи се за анализи (и најфреквентни) во опсегот на првото лице, иако не се ограничени на него. Како корпус ги имаме предвид делата на Конески, особено неговите есеи во „Светот на песната и легендата“.

Клучни зборови: кажување, прекажување, минато неопределено време, прво лице, Б. Конески.

Вообичаено и претставено на оска, можеме да зборуваме за категоријата *време*. Земајќи го како референтна точка моментот на нашето зборување, односно актуелниот миг, можеме да кажеме дека тоа за нас претставува сегашност, а сè што се случувало претходно – минато. Понатаму, нашата желба, надеж или очекување за некаков почеток или комплетирање на дејство по моментот на зборувањето, ја воведува идноста како специфичност во однос на минатото и сегашноста, со посилено изразена модалност. Но, ваквата поделба е многу тесна, сфатена *sensu stricto* и таа не ги покажува сите можности што му

биле потребни на човекот да ги изнијансира временските отсечки во кои нешто се случувало, се случува или ќе се случи во стварноста. Такви нијанси придонеле за граматикализирање повеќе информации, кои свој формален израз нашле во различните граматички времиња, кои се појавуваат во повеќето јазици. Со упростувањето на именскиот систем и појавата на недостиг на извесни информации што ги содржат синтетичките јазици, да речеме, компензацијата се прави со исклучително усложнување на вербалниот систем. И македонскиот јазик не е имун на таа општа јазична тенденција.

Суптилните теориски проблеми во врска со футурот ќе ги ставиме настрана. Во нашиот фокус ќе биде минатоста, како отсечка на стварноста, и таканаречената л-форма. Тргуваме од нејзиниот назив како кај Конески, зашто во неа се кријат, односно таа форма се пројавува во неколку функции, кои носат различна семантика, т.е. различни значења. Првичната употреба на т.н. глаголска л-форма е во составите со помошниот глагол *сум* како основен начин на искажување на глаголското време што се нарекува *īерфектī*. Имено, перфектот подразбира искажување настан што се случил во минатото, но временската отсечка од минатото е непозната или неважна: *Си бил некогаиш во Америка? Сум јадел ѓаѓаја.* и сл. Во македонската граматичка терминологија ова време се нарекува минато неопределено, имајќи ја предвид неговата основна *differentia specifica* во однос на другите времиња – апстрахирање од темпоралната определба, односно омеѓување на настанот, дејството искажано со предикатот, односно со конструкцијата сум+л-форма на глаголот. Историски, пак, оваа л-форма доаѓа од вториот активен партицип на претеритот и уште во стариот јазик се користи за образување т.н. *сложени глаголски времиња*.

Оваа глаголска конструкција во македонскиот јазик развива дополнително значење. Кај Петроска (2011: 29) аористот и имперфектот се врзуваат со т.н. конфирмативни значења на евиденцијалноста (која може да биде засведочена и незасведочена), додека, пак, сум+л-формата има неконфирмативно значење (кое може да искажува прекажаност и инференцијалност, со можни подзначења – дубитатив и адмиратив). Па, така, директното кажување, кое е во нашиот фокус, ќе го покрие неконфирмативното засведочено значење на сум+л-формата (основното значење на перфектот) или неконфирмативното (инференцијалност, дубитатив и адмиратив). Како поткатегории можеме да ги третираме употребите во рамките на опсегот на првото лице (говорителот не се сеќава на настанот: *Сум сїанал синоќа во сон, сум го оїворил фрижидерої и сум се наїил вода.*) или стилски варијации на аористот и имперфектот (сп. кај Конески: *Јас зоворев со Илија за ѓаа рабоїа вчера... вс. Јас сум зоворела со Илија за ѓаа рабоїа вчера.*) Инференцијалноста можеме да ја означиме како поблиска до прекажаноста, зашто претполага индиректна засведоченост (/гледам куфер/: *Еј, дошол Пеїар!*). На оваа тема често е пишувано во македонската јазична средина (Петроска, Тофоска, Фридман, Тополињска...). Ние ќе се обидеме да ги примениме овие стратегии врз поинаков и специфичен корпус, во преден план

имајќи ги предвид есеите на Конески од *Светиоџи на џеснаџа и леџендаџа*, но и некои други негови дела или искажувања.

Во овој корпус употребата на овие конструкции е, пред сè, со значењето на перфектот како минато неопределено време [нешто се случило во минатото, но или се повторувало повеќепати или, пак, не е важна временската отсечка кога се случило, пр. (1)] или со значењето на перфектот како резултат (2):

(1) *Самиоџи џас сум имал можностџи да се искажувам и џисмено за некои џрашања од џеоретџски инџерес, но џоводиџе за џоа биле џовеќе случајни, – се работџеше обично за инџереџа, - и сеџо џоа носи сџорадичен каракџер.*

(2) *Џас сум џи користџел џше моџиви во своџџе џесни „Болен Дојчин“, „Одземање на силаџа“, „Сџерна“, „Марковиоџи манасџир“ и др.*

Се поставува прашањето за употребата на сум+л-формата во примерите од типот:

(3) *Ушџе од самиџе џочетџоџи џас сум **обраќал** џоџолемо внимание на џоворниоџи џазик и сум барал за неџо џросџор во сџихоџи.*

Дали се работи за перфект, па прилошката определба за време може да се парафразира како „отсекогаш“ или стилски маркирано, односни варијации на конфирмативните минати времиња, со варијанта или, пак, за нешто друго.

(3а) *Ушџе од самиџе џочетџоџи џас **обраќав** џоџолемо внимание на џоворниоџи џазик и барав за неџо џросџор во сџихоџи.*

Така и во (4):

(4) *Џас сум џи усвојувал во своетџо деџсџџво нашиџе народни џесни, џреданија и леџенди на самиоџи извор, во најблиската џредина, со нивноџо својсџџвено звучење. Џас не сум џи **учел** нив од книџа. Подоџна сум користџел во својаџа џоеџија мноџу моџиви од нашиџа орална џтрадиџија.*

каде што може да се варира како:

(4а) *Џас џи усвојувал во своетџо деџсџџво нашиџе народни џесни, џреданија и леџенди на самиоџи извор, во најблиската џредина, со нивноџо својсџџвено звучење. Џас не џи **учев** нив од книџа. Подоџна користџев во својаџа џоеџија мноџу моџиви од нашиџа орална џтрадиџија.*

Во ваквите примери извесна улога има и оддалеченоста на дејството искажано со глаголкиот предикат од актуелниот миг: степенот на сигурност во искажаното се намалува и се покажува дополнителна дистанцираност, па тоа наоѓа свој експонент во изборот на конструкциите со сум+л-форма.

Како што наведува Конески, употребата на минатото неопределено време за директно кажување е сврзана, пред сè, со првото лице. Тоа е **логички** и најпоимливо, зашто првото лице само по себе подразбира учество во дејството што си го припишува. Тој ги наведува примерите: *Слајко мајче ле; никога не сум тие молела како сега за ова! – Сум тие кажувал сито тати, нели тие се здодеало да слушаш* (Васил Љоски). Јас не еднаш сум го отворил сосем срцево пред тебе. Практично, меѓу примерите што ги приведува тој има такви, како што вели, кај кои без никаква особена смисловна разлика можеме да ги заменуваме формите за неопределено време со формите на соодветното минато определено време: *како заек сум изричал од пошела*: како заек изрипав од постела. Кај нас, тоа се појавува во претходните два примера (3) и (4), односно во варијантите (3а) и (4а).

Стилската употреба, како еквивалент на ова време со формите на аористот и имперфектот е уште пофреквентна во поезијата на Конески (сп., на пример: *Јас не сум можел, и да сакав, да гледам // како кайнуваат тие раце... вс. Јас не можев, и да сакав...*), но на тоа ќе се задржиме во друга пригода¹.

Во примерите како:

(5) *Веднаш се јави во мене мислата дека не е можно да сум јас првиот што доживеал таква сензација и, пошто, дека целата појава бара рационално објаснение.*

во преден план е дубитативот, односно онаков тип епистемичка модалност преку која се искажува извесно сомневање во пропозициската содржина. Иако, формално, се работи за употреба на л-формата во трето лице (се релативизира *првиот*), сепак, примерот покажува извесни сомнежи на првото лице, врзано и со поимот на т.н. егоценетрици, „зборови, граматички категории, синтаксички конструкции, чија семантика го подразбира говорителот, во однос на учесниците во опишаната ситуација“ (Падучева 2019: 17). Па, така, иако глаголот не е во прво лице, туку во трето, сепак, дубатативноста, односно сомнежите се врзани со неговите ставови, доживувања и сл.

Сп. исто и во Дневник по многу години:

¹За другите варирања на времињата, односно на употребата на перфективни и имперфективни форми на глаголите, сп. и Карапејовски 2013.

(6) *Јас веројатно не сум усџеал да ја сфаќам сејќа човечка длабочина на такавта појреба.* (Разговор)

Во примерот (7) се појавуваат 4 глаголи во личноглаголска форма и 2 инфинитивни форми (ГИ). Тоа значи дека подолу се појавува последователност на дејствата, од кои истовременоста со воведниот глагол се реализира со да-конструкцијата и сегашното време, додека најоддалеченото дејство, она што се случило прво, се искажува со минатото неопределено време.

(7) *Сметав дека нема да биде излишно да дадам во прилог на ише компаративни согледувања некои примери, кога за искажувања на свои текстови сум среќнал подоцна иандан во својата лектира.*

Се работи за едно од значењата што ги наведува Шанова во својот преглед на функциите на перфектот и на некои форми слични на него во МЛЈ, каде што на т.н. перфект од свршен вид од аористна основа му припишува, во однос на семантичките компоненти на видско-временското значење – претходност спрема друго дејство, во нашиов случај – дејства (сретнал, смета, нема да биде излишно, да даде, согледувања, искажување).

(8) *Во различни интервјуа редовно ми го поставувале прашањето како се помируваат во мојата дејност наука и поезија. Јас лично во еден такав случај не сум гледал ништо необично, ниту е пак тоа рејка појава. Во ова смисла сум ги давал и одговорите. Сејак, кога сакам да внесам и некакво разнообразие, додавам дека меѓу наука и литература, и пошироко – уметноста, има една подлабока врска што ја воспоставува архиперсонскиот принцип. Сега ќе се поправам да објаснам, и при соодветна илустрација, што разбирам под тоа.*

Во однос на употребата на она што Шанова го нарекува перфект, а тоа е само, практично, едно од значењата на минатото неопределено време, во подгрупата семантички варијанти на видско-временското значење на ова време, особено од несвршени глаголи од имперфектна основа, таа го наведува она што со примерите *не сум гледал* и *сум ги давал* се искажува во претходниот пример. Имено, она што вообичаено ние би го граматикализирале со формите на презентот – повеќекратност на дејството, во идиолектот на Конески се концентрираат околу л-формата.

Уште појасно многукратноста може да се согледа во примерот:

(9) *Јас сум ишел вода од кладенче, наведнат по коленици.*

Слична употреба среќаваме и во песната „Вино“ од збирката поезија „Златоврв“, во функција на ублажена многукратност (во овој случај станува збор за неочекуван настан што сепак се повторил)

(10) *Јас сум го ѝиел само два-ѝри ѝаѝи,
скришно,
од рацеѝе на бела калуѓерка.*

По урнекот на Физиологот, Конески пишува неколку дводелни текстови, во кои, наместо поуката од вториот дел, имаме надоврзување на прекажаноста од првиот дел и, по аналогија, употреба на минатото неопределено време

(11) *ПУПУНЕЦ*
*Пуѝунѝиѝе леѝе не ѝрелеѝувале во ѝоѝлиѝе крашѝѝа, ами осѝанувале да зимувааѝ во некоја оѓрада. Во некоја дуѝка меѓу камењеѝо од оѓрадаѝа, ѝѝе ќе се наределе во колѝе и секој ќе му го ѝикнел клуноѝ в ѝаз на ѝој ѝред себе. Хранаѝа шѝо ја серел едниоѝ, друѓиоѝ веднаш ја голиѝал и ѝака се хранеле сеѝа зима. Има луѓе шѝо сеѝо ѝоа со свои очи го виделе. Белешка. **И јас сум чул од очевидец дека ѝуѝунѝиѝе нависѝина ја минеле зимаѝа ѝака – наредени во колѝе** (‘живо се сеќавам на тоа’)*

Осознавањето на претходната стварност преку откривањето на песната, Конески ја искажува со минато неопределено време:

(12) *Јас сум расѝел во ѝаѝѝријархална средина, во која ѝтрадиционалнаѝ народна кулѝура ушѝе живееше со ѝолнокрвен живоѝ. Јас не сум узнавал, значи, од книѓи за силаѝа на ѝреданијаѝа и мѝѝскиѝе слики, ами на некој начин веќе бев ѝосвеѝен во ѝѝе ѝајни ушѝе во куќаѝа во која сум роден и во која го ѝоминав своеѝо најрано дейсѝиво. И сеѓа живо се сеќавам.*

Надвор од овие значења, во *Дневник ѝо мноѓу години* го наоѓаме и значењето *идносѝ* при употреба на ова време од свршени глаголи:

(13) – *Исѝави го, дури не сум го ѝлукнал, — вели мрачно чисѝачоѝ.*

Оваа употреба, според Конески, е својствена за минатото определено време, па овде, во нашиот пример со минато неопределено време, сметаме дека имаме „толку живо предавање на дејството што треба да последува, и таква увереност дека него го носи секој момент, дека тоа просто виси во воздух, така што психолошки се претставува како веќе станато“ (Конески 1999: 425).

Во врска со можните значења и нивните противставувања на минатото определено и на минатото неопределено време, во продолжение го предаваме прегледот на Павлова (2012: 11), како илустрација на можните варијации, *mutatis mutandis* – и отстапки, кои се појавуваат во ексцерптитот од делата на Конески.

МИНАТО ОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ	значење	МИНАТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ	значење
Вчера спиев цел ден.	засведочена конфирмативност + определеност	(Замисли/ Не ми се верува,) Вчера сум спиел цел ден.	засведочена конфирмативност + дубитатив (стилска обележаност)
Порано шетав многу. Посетив многу земји, но никогаш не отидов во Италија.	засведочена конфирмативност + безповрзаност Со моментот на зборување (во минатото, во тоа време)	(Досега) Никогаш не сум била во Италија.	засведочена конфирмативност + поврзаност со моментот на зборување (досега; до овој миг) + резултативност
Колку време студираше Никола?	незасведочена конфирмативност	Колку време студирал Никола?	неконфирмативност(разултативност/ дубитативност)
Беше во Франција? (Пред некое време ми Спомна дека ќе одиш таму; Па сега те прашувам)	незасведочена конфирмативност	Си бил ли во Франција?	општо; временски неопределено
Вчера го сретнав овој човек. Гознам од некаде,но не можам да се сетам од каде.	засведочена конфирмативност + определеност	Сум го сретнал овој човек некаде, но не можам да се сетам каде.	незасведочена конфирмативност + неопределеност +
(Гледам имаш нов автомобил.) Од каде го?	незасведочена конфирмативност	Слушнав дека си купи нов автомобил.	конфирмативност (прекажаност)

Ти ја скрши вазата.	незасведочена конфирмативност	Ти си ја скршиш вазата.	изразување претпоставка
Малиот порасна многу за кратко време.	засведочена конфирмативност	Малиот пораснал многу за кратко време.	изразување изненаденост / коментатив
Леле, колку беше убаво таму!	засведочена конфирмативност	Леле, колку било убаво таму! (Како досега не сум го знаел ова место?!)	засведочена конфирматив ност + адмиратив
Клучевите ги бараш? Не се овде. Еден човек дојде и ги зеде.	засведочена конфирмативност	Не можам да ги најдам клучевите. Не се овде. Некој ги зел .	Конклузив (заклучок изнесен врз одредени факти)
Не те видов вчера.	засведочена конфирмативност +определеност	Не сум те видел одамна.	засведочена конфирматив ност+неопре деленост

Табела 1. Минато определено vs. минато неопределено време. Значење и употреба
(преземено од Павлова 2012: 11)

На крајот, можеме да заклучиме дека една од најфреквентните употреби на минатото неопределено време кај Конески, надвор од наведените и вообичаени значења што можат да се врзат во литературата за ова време, е оддалеченоста од актуелниот миг, односно од моментот на зборувањето. Имено, колку што е поголема дистанцата од темпорален аспект, толку повеќе таа информација се граматикализира како дистанца на говорителот, т.е. првото лице, во однос на дејството, со што ја обопштува нарацијата, како старите добри раскажувачи: *Си бил еднаш еден Блаже*.

Summary

In this paper we will put in our focus the so-called *telling vs retelling*, i.e. examples for which we can say that they can be characterized as /+confirmative/, formally expressed with the forms of the perfect (often) or with *sum-* and *ima-* constructions (rarely). We focus on two possible usages of the *telling* (as Koneski refers to). The first is the perfective usage: an action that happened in the past but we are not interested or we do not know the actual, fixed time (*Сум бил во Америка – I have been to America*; *Сум ѝиел од ѝој бунар – I have drunk water from that well*) vis-à-vis examples in which stylistically, and also, as a narration, these forms appear as equivalent to forms of aorist and imperfect (*Колку убаво сум си ѝоминал синоќа*). We shall explore dozen cases in which perfect tense has additional meanings, apart

from the primary one. These cases are very frequent but not limited to the range of the first person. As corpus, we shall use Koneski's works, especially his essays in "The world of the poem and of the legend".

Литература

Карапејовски, Бобан. 2013. „Јазикот на препевите на Конески“. *Поеџикаџа, сџиџисџикаџа и џинџвисџикаџа на џексџиџџиџе од Блаже Конески во корџусџиџ ГРАЛИС*, Грац – Скопје: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Филолошки факултет „Блаже Конески“, 85–94.

Конески, Блаже. 1996 [1982]. *Грамаџџика на македонскиџиџ јазик*. Скопје: Детска радост.

Павлова, Андријана. 2012. *Минаџиџо оџпределено и минаџиџо неоџпределено време низ содржџинџиџе на „Добре дојдовџиџе на македонски јазик“. Приказ и анализа*. Достапно на:

<https://www.academia.edu/1524234/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%A3%D0%9C%D0%88%D0%A1>

Падучева, Елена Викторовна. 2019. *Эџоценџиџрическиџе единиџиџы јазыка*. [2-е издание] Москва: Издательский дом ЯСК.

Петроска, Елена. 2008. „За таканаречената прекажаност во македонскиот и во бугарскиот јазик“. *Рефератџиџи на македонскиџиџе слависџиџи за XIV меџународен слависџиџички конџрес во Охрид*, Скопје, 269–278

Петроска Елена, Станислава-Сташа Тофоска. 2011. „Лексичките показатели за прекажана евиденџиџјалност во македонскиот и во полскиот јазик“. *Folia Philologica Macedono-Polonica*, том 8 (зборник од VIII Македонско-полска конференџија, одржана во октомври 2009), Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 521–532.

Петроска, Елена. 2011. „Евиденџиџјалноста изразена со наводно и боежме во македонскиот јазик“. *Прилози на Одделениеџиџо за џинџвисџиџика и џиџџераџиџурна наука XXXVI 1*, Скопје: МАНУ, 255–265.

Топоџиџњска, Зузана. 2009. „Семантичка/ грамаџиџичка категорија дисџиџанџа“. *Предавања на XLI меџународен семинар за македонски јазик, џиџџераџиџура и куџиџура, Охрид 2008*, Скопје, 45–52.

Тофоска, Станислава-Сташа. 2008. „Глаголски предикати носители на информацијата за евиденџиџјалност во македонскиот и полскиот јазик“. *Рефератџиџи на македонскиџиџе слависџиџи за XIV меџународен слависџиџички конџрес во Охрид*, Скопје, 303–310.

Тофоска, Станислава-Сташа. 2011. „VERBA DICENDI како лексички показатели на евиденџиџјалноста и нивниот сооднос со грамаџиџичките показатели за евиденџиџјалност во македонскиот јазик“. *Перифрасџиџични конџструкџиџи со ESSE и HABERE во словенскиџиџе и балканскиџиџе јазџиџи*, Скопје: ИЦАЈ, МАНУ, 41–53.

Фридман, Виктор. 2009. „Граматичките категории на исказниот начин на македонскиот јазик“, во: *Делото на академик Виктор Фридман*. Скопје: Абакус комерц.

Шанова, Зоја. 1988. „Функции на перфектот и на некои форми слични на него во македонскиот литературен јазик“. *XV научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 41–49.